

کاووشی در ژرفای معرفت شناسی ۲

منابع معرفت

محمد حسین زاده

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

سرشناسه	:	عین‌زاده محمد
عنوان و نام پدیدآور	:	منابع معرفت محمد حسین‌زاده
مشخصات نشر	:	قم: مؤسسه فرهنگی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	:	۴۷۲
فروست	:	کاوشی در ژرفای معرفت‌شناسی : ۲
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۴۱۱-۹۱۳-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیبا
یادداشت	:	کتابنامه
یادداشت	:	نمایه
موضوع	:	شناخت (فلسفه اسلامی)
موضوع	:	شناخت (فلسفه)
رده‌بندی کنگره	:	م ۹ح ۵۴۱۳۸ / BBR۵۵
رده‌بندی دیویی	:	۱۸۹/۱
شماره کتاب‌شناسی ملی	:	۱۸۹۹۸۲۱

شماره ردیف ۱۱۳۹
شماره موضوعی ۱۴۸-فلسفه
۱۳۹۳-۳

■ منابع معرفت

- تألیف: محمد حسین زاده
- ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام
- چاپ: زلال کوثر
- نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۳۹۴
- شمارگان: ۱۰۰۰
- قیمت: ۲۱۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهداء کوی ممتاز، پلاک ۲۸
تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۳۲۶

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۱-۹۱۳-۲

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۳	مقدمهٔ ثانویه، پژوهش
۱۷	مقدمهٔ نگرنده
۲۴	مقدمهٔ ویرایش دوم

پیشگفتار: حواس ظاهری و باطنی زنکامعرفت شناسی فصل اول. حواس ظاهری؛ چیستی، ویژگی‌ها و اعتبار

۳۱	مقدمه
۳۲	جایگاه ادراک حسی در دانش‌های گوناگون
۳۵	تمایز احساس و ادراک حسی
۳۷	تعریف ادراک حسی
۳۷	شمار حواس ظاهری
۴۱	معرفت‌بخش بودن حواس ظاهری
۴۵	ویژگی‌های حواس ظاهری
۴۵	۱. شناخت ظواهر اشیا
۵۰	۲. مبتنی بودن تحقق ادراک حسی بر تماس و ارتباط
۵۲	۳. درک تقارن و توالی اشیا
۵۵	حضور یا حصولی بودن ادراک حسی
۵۹	فراوردهٔ حواس؛ مفهوم یا قضیه؟
۶۵	نقش حواس ظاهری در مفاهیم و قضایا
۶۷	نحوهٔ حکایتگری مفاهیم حسی
۷۰	۱. قول به اضافه

۷۰	۲. شیخ‌گرایی معتدل
۷۱	۳. شیخ‌گرایی افراطی
۷۱	۴. عینیت‌گرایی
۸۵	اعتبار ادراک حسی
۸۵	خطاناپذیری حواس و منشأ پیدایش خطا در گزاره‌های حسی
۸۹	چگونگی پیدایش خطا در گزاره‌های حسی
۹۲	رابطه مسئله خطا با قوه واهمه
۹۵	نتیجه نوری

فصل دوم: حواس باطنی؛ گونه‌ها، ویژگی‌ها و کارکردها

۱۰۰	مقدمه
۱۰۱	تعریف حواس باطنی
۱۰۳	چگونگی طبقه‌بندی حواس باطنی
۱۰۵	تعریف هر یک از حواس باطنی
۱۰۹	همکاری متصرفه با عقل و وهم
۱۱۰	پیوند متخیله با حافظه، خیال و حس مشترک
۱۱۵	حس مشترک
۱۱۵	کارکردهای حس مشترک
۱۲۲	قلمرو حس مشترک
۱۲۵	تمایز حس مشترک و حواس ظاهری
۱۲۷	ویژگی‌های تخیل یا ادراک خیالی
۱۳۰	جایگاه صور خیالی
۱۳۱	خطاپذیری ادراکات خیالی
۱۳۲	حضور یا حصولی بودن ادراکات خیالی
۱۳۷	حافظه
۱۳۷	جایگاه حافظه در روان‌شناسی
۱۳۹	گستره حافظه در معرفت‌شناسی
۱۴۰	قلمرو حافظه
۱۴۲	حقیقت حافظه

۱۴۲.....	خطاپذیری حافظہ
۱۴۷.....	حافظہ: مولد یا نگہ دارندہ؟
۱۵۱.....	نتیجہ گیری

بخش دوم: شہودیا معرفت حضوری ازنگام معرفت شناسے

فصل سوم: علم حضوری؛ پیشینہ، حقیقت و ملاک تحقق

۱۵۵.....	مقدمہ
۱۵۶.....	پیشینہ علم حضوری
۱۵۷.....	چگونگی راہیابی شہود بہ فلسفہ اسلامی
۱۵۹.....	مبتکر آموزہ علم حضوری در فلسفہ اسلامی
۱۶۱.....	فاریابی و آموزہ علم حضوری
۱۶۳.....	ابن سینا و آموزہ علم حضوری
۱۷۳.....	شیخ اشراق و آموزہ علم حضوری
۱۷۷.....	مقبولیت گسترده دیدگاہ شیخ اشراق
۱۸۰.....	تعریف علم حضوری
۱۸۴.....	ملاک تحقق علم حضوری
۱۹۳.....	معیار جامع
۱۹۸.....	انحصار علم بہ حصولی و حضوری
۲۰۳.....	نتیجہ گیری

فصل چہارم: علم حضوری، ویژگی‌ها، اقسام و گسترہ

۲۰۸.....	مقدمہ
۲۰۹.....	ویژگی‌های علم حضوری
۲۰۹.....	۱. متصف نشدن بہ صدق یا کذب
۲۱۰.....	۲. خطاناپذیری
۲۱۲.....	۳. فقدان واسطہ
۲۱۳.....	۴. عینیت علم و معلوم
۲۱۴.....	۵. اتحاد عالم و معلوم یا اتصال وجودی میان آنها
۲۱۷.....	۶. امکان دستیابی بہ واقعیت هستی

- ۲۲۰..... ۷. شخصی و انتقال‌ناپذیر بودن.....
- ۲۲۱..... ۸. اتصاف‌ناپذیری به احکام ذهنی.....
- ۲۲۲..... ۹. عینیت یا وحدت علم و عالم.....
- ۲۲۴..... ۱۰. بی‌نیازی از قوای ادراکی.....
- ۲۲۶..... ۱۱. عینیت وجود علمی و عینی.....
- ۲۲۷..... ۱۲. امتناع تقدم علم بر معلوم.....
- ۲۲۹..... ۱۳. شناخت هستی و نه چیستی.....
- ۲۳۳..... ۱۴. مندرج نبودن تحت مقوله.....
- ۲۳۶..... ۱۵. تک‌یک‌پذیری.....
- ۲۴۰..... نگاهی فراگیر به ویژگی‌ها.....
- ۲۴۱..... مساوقت علم با حضور؛ بازگشت حصولی به حضوری.....
- ۲۴۵..... تقسیمات علم به صورت.....
- ۲۴۶..... ۱. علم حضوری مطلق و غیرهمگانی.....
- ۲۴۹..... ۲. علم به وجه و علم به کنت.....
- ۲۵۱..... ۳. شهود کلی و جزئی یا مطلق و مقید.....
- ۲۵۲..... ۴. علم حضوری آگاهانه، نیمه‌آگاهانه، ناآگاهانه.....
- ۲۵۵..... گستره علم حضوری.....
- ۲۶۲..... مکاشفات عرفانی.....
- ۲۶۲..... ارتباط مکاشفه یا تجربه عرفانی با علم حضوری.....
- ۲۶۳..... ۱. کشف صوری.....
- ۲۶۴..... ۲. کشف معنوی.....
- ۲۶۷..... نتیجه‌گیری.....

فصل پنجم: خطاناپذیری شهود؛ نقض‌ها و پاسخ‌ها

- ۲۷۰..... مقدمه.....
- ۲۷۱..... نقض اول، احساس‌های کاذب.....
- ۲۷۲..... پاسخ‌های حلی.....
- ۲۸۳..... پاسخ نقضی.....
- ۲۸۴..... جمع‌بندی پاسخ‌ها.....

۲۸۸ نقض دوم. توهمات ادراکی
۲۸۹ پاسخ
۲۹۹ نقض سوم. ناسازگاری علم حضوری با غفلت
۳۰۰ پاسخ
۳۰۵ نقض چهارم. اختلاف نظر درباره حقیقت نفس
۳۰۶ پاسخ
۳۰۸ نقض پنجم. خطا در تشخیص حالات نفسانی
۳۰۸ پاسخ
۳۱۲ نقض ششم. مکاشفات باطل و شیطانی و اختلاف شهودات
۳۱۲ پاسخ
۳۱۶ نتیجه‌گیری
۳۱۸ پیوست‌ها
۳۱۸ [۱] طرح معضل سوزش عضو قطع شده در روان‌شناسی و راه‌حل آن
۳۲۰ [۲] رابطه شهود با تجربه دین

بخش سوم: عقل از نگاه معرفت‌شناسی

فصل ششم: عقل؛ چیستی، ساختار و ویژگی‌ها

۳۲۵ مقدمه
۳۲۶ پیشینه
۳۳۱ عقل از منظر اندیشمندان مسلمان
۳۳۵ حقیقت عقل
۳۳۸ عقل نظری و عقل عملی
۳۴۶ بررسی و ارزیابی
۳۵۵ نتیجه‌گیری

فصل هفتم: عقل نظری؛ کارکردها و گزاره‌های پیشین

۳۵۸ مقدمه
۳۵۸ کارکردهای عقل
۳۵۹ مفاهیم کلی؛ ساخت و ادراک

۳۶۰ تقسیم
۳۶۵ تحلیل و ترکیب
۳۶۹ تعریف
۳۷۱ انتزاع یا تجرید و تعمیم
۳۷۵ سنجش یا مقایسه
۳۷۹ حکم در قضایا یا تصدیقات
۳۸۶ استدلال یا استنتاج
۳۹۲ کارکردهای عقل در یک نگاه
۳۹۳ علم و گزاره‌های پیشین
۳۹۶ حقیقت پیشین
۴۰۱ نتیجه‌گیری

بخش چهارم: دلیل نقلی یا کلامی از نگاه معرفت‌شناسی

فصل هشتم: دلیل نقلی، اقسام، انتقال‌دهندگی یا تولید، و اعتبار

۴۰۷ مقدمه
۴۰۷ تعریف دلیل نقلی
۴۰۸ مبتنی بودن یا نبودن اعتبار دلیل نقلی بر استنتاج
۴۱۴ تمایز دلیل نقلی و مرجعیت
۴۱۶ درجه معرفت
۴۱۷ اقسام دلیل نقلی
۴۱۹ شروط اعتبار دلیل نقلی
۴۲۳ دلیل نقلی، تولیدکننده معرفت یا انتقال‌دهنده آن؟
۴۲۶ منشأ اعتبار دلیل نقلی
۴۳۴ نتیجه‌گیری
۴۳۵ منابع
۴۵۱ نمایه‌ها

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سرباز و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشتن بر دست حق، وام دار کوشش های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان بر حق علیهم السلام، برجسته ترین است. دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجمه باطلت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده ها سوده و جانها فرسوده اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و نرم افزاری در عرصه های گوناگون برای سیطره بر جهان می کوشند، رسالت حقیقت خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به ویژه عالمان دین، بس عظیم تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی رزق کنند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این رزوبان آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و احسان نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خفیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راه‌های تازه‌تری و پرچالش‌تر در پیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی و پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی «در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلیف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مدظله‌العالی» از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران،

در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو معرفت‌شناسی که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمد حسین زاده نگارش یافته است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و جناب مستطاب آقای عبدالرسول عبودیت که با مطالعه این اثر بر اتقان و غنای آن افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ﴿

www.ketab.ir

با نام و یاد پروردگار علیم و آفریدگار حکیم، و حمد و سپاس او، و تقدیم شایسته‌ترین درودها به پیشگاه اشرف انبیا و خاتم پیامبران الهی، حضرت محمد ﷺ، و جانشینان معصوم او علیهم‌السلام، به‌ویژه خاتم اوصیا حضرت بقیة الله الاعظم روحی لتراب تسبیه الفداء.

مقدمه نگارنده

اکنون دومین دفتر از سلسله مباحث روشی در ژرفای معرفت‌شناسی تقدیم می‌گردد. برای اینکه جایگاه این مجموعه در میان گونه‌های معرفت‌شناسی و رویکردهای متفاوت آن روشن شود، بایسته است به مهم‌ترین گرایش‌ها و رویکردها در معرفت‌شناسی نگاهی کنیم. همه این رویکردها را می‌توان در نمودار یا نظامی جامع طبقه‌بندی کرد؛ زیرا یا مقیدند و به قلمرو ویژه‌ای از معرفت‌شناسی اختصاص دارند، یا چنین نیستند و مطلق‌اند. بدین‌سان می‌توان آنها را این‌گونه طبقه‌بندی کرد:

رویکردهای مقید

۱. معرفت‌شناسی دینی؛
۲. معرفت‌شناسی عرفانی؛
۳. معرفت‌شناسی در قلمرو گزاره‌های اخلاقی، که بخش گسترده‌ای از دانش فلسفه اخلاق بدان اختصاص دارد؛

۴. معرفت‌شناسی مربوط به گزاره‌های علوم طبیعی (مجموعه یا دست‌کم بخش گسترده‌ای از فلسفه علوم تجربی)؛
 ۵. معرفت‌شناسی ناظر به گزاره‌های علوم انسانی (مجموعه یا دست‌کم بخش گسترده‌ای از فلسفه علوم اجتماعی)؛
 ۶. معرفت‌شناسی ریاضی یا معرفت‌شناسی مربوط به قلمرو گزاره‌های ریاضی؛
- و ...

رویکردهای مطالعه

۱. رویکرد مبانی بر حکمت اسلامی؛
 ۲. رویکرد مدرن که بر فلسفه دکارت مبتنی است؛
 ۳. رویکرد فلسفه تحلیلی (فلسفه کشورهای انگلیسی‌زبان)؛
 ۴. رویکردهای مبتنی بر فلسفه اروپا، به مانند هرمنوتیک فلسفی، پدیدارشناسی، نقد‌گروی، ساختارگروی و معرفت‌شناسی فمینیستی؛
 ۵. مرگ معرفت‌شناسی؛
 ۶. معرفت‌شناسی‌های طبیعت‌گرایانه، همچون معرفت‌شناسی طبیعی شده، معرفت‌شناسی تکاملی و...؛
 ۷. نظام‌ها یا مکتب‌های معرفت‌شناختی در فلسفه اسلامی، به‌طور مشاء، اشراق و حکمت متعالیه؛
- و ...

رویکردهای عام مزبور، با وجود داشتن تمایزهای فاحش، در طرح بسیاری از مسائل کلیدی و بنیادی معرفت‌شناسی مشترک‌اند؛ از جمله مبحث معیار صدق، حقیقت صدق، راه‌ها یا منابع معرفت و امکان شناخت، از این‌رو، می‌توان

مجموعه‌ای از آن مباحث را به گونه‌ای مسئله‌محور بررسی کرد؛ چنان‌که می‌توان به شیوه‌ای مکتب‌محور، رویکردمحور یا شخص‌محور نیز آنها را به بحث گذاشت. بدین‌سان، گرچه بررسی مسائل معرفت‌شناسی از راه ارزیابی هریک از رویکردها، مکتب‌ها یا صاحب‌نظران ممکن است، طرح و بررسی دیدگاه‌های همه اشخاص، گرایش‌ها، رویکردها و مکتب‌های معرفت‌شناختی، زمان و مجال بسیار طولانی می‌طلبد. بر این اساس، بهترین گزینه، طرح مسائل بنیادی مشترک میان مکتب‌ها و رویکردها، علوم جامع و فراگیر است. پس از آن با گزینش نظریه درست و اثبات منطقی آن، وضعیت نظریه‌های مقابل^۱ روشن می‌شود؛ و بدین ترتیب جهت‌گیری ما در برابر بسیاری از اشخاص، مکتب‌ها، نظریه‌ها و رویکردهای معرفت‌شناختی آشکار می‌گردد.

نگارنده، افزون بر پاره‌ای از پژوهش‌های تطبیقی در مباحث معرفت‌شناسی و بررسی تطبیقی برخی از رویکردها، با توجه به رویکرد متفکران مسلمان، طرحی جامع و فراگیر را که اصلی‌ترین مباحث و مسائل بنیادی معرفت‌شناسی در آن می‌گنجد، عرضه و پس از آن مجموعه‌ای را به «یوه مسئله‌محور آماده کرده است. در این مجموعه، با انتخاب گزینه درست در هر مسئله، اثبات متقن و منطقی آن، وضعیت نظریه‌های بدیل و موضع ما در برابر آنها آشکار می‌شود. این طرح مجموعه گسترده‌ای است که دفترهای گوناگونی را دربرمی‌گیرد، و به سزای مترمستعمل بر یک یا چند مبحث از مباحث اساسی معرفت‌شناسی است. کل این مجموعه را «کاوشی در ژرفای معرفت‌شناسی» نام نهاده‌ایم و این دفتر را «منابع معرفت».

۱. حاصل مطالعه و پژوهش تطبیقی در رویکرد مبتنی بر فلسفه تحلیلی، کتاب پژوهشی تطبیقی در معرفت‌شناسی معاصر است که در آن پس از شرح اصلی‌ترین مسائل این رویکرد و مقایسه‌اش با رویکرد متفکران مسلمان، به بررسی و ارزیابی آن پرداخته‌ایم.

درباره نام‌گذاری این دفتر، لازم است خاطر نشان سازیم که عنوان «منابع معرفت» را پس از تلاش‌ها، کاوش‌ها و بحث‌های بسیار - به‌رغم کاستی‌های احتمالی اش - برگزیدیم؛ زیرا از معادل‌های دیگر مناسب‌تر و احتمالاً گویاتر به نظر می‌رسد. توضیح اینکه، واژه «منبع» مشترک لفظی است و دست‌کم به دو معنا به کار می‌رود:

۱. منبع به معنای متعلق معرفت؛ همچون تاریخ، طبیعت، انسان، جهان و مانند آنها؛
۲. منبع به معنای قوای ادراکی یا راه‌ها و ابزارهای معرفت که از طریق آنها به تاریخ، هستی، آفریده‌ها، انسان، جهان و مانند آنها معرفت می‌یابیم. مهم‌ترین این نوا با راه‌ها عبارت‌اند از: ۱. حواس ظاهری؛ ۲. حواس باطنی، اعم از حافظه، تخیل و خیال؛ ۳. شریعت؛ ۴. عقل؛ و ۵. گواهی.

آشکار است که مراد از منبع در اینجا معنا یا اصطلاح اخیر است و کاربرد این واژه در این اصطلاح شایع‌تر است؛ با که به نظر می‌رسد در بادی امر، این معنا به ذهن می‌آید و معمولاً در ترجمه واژه resource از این معادل استفاده می‌شود. افزون بر این، واژه ترکیبی «راه‌ها و ابزارهای معرفت» نیز مشترک لفظی است و بیش از یک معنا از آن متبادر می‌شود، و از این جهت بر واژه «منابع معرفت» ترجیحی ندارد. همچنین، کاربرد واژه «منابع معرفت» به معنای قوای ادراکی و مدرکات آنها برای افراد آشنا با معرفت‌شناسی مانوس‌تر است؛ از این رو، عنوان مزبور مناسب‌ترین واژه برای ترسیم و ارائه محتوای این کتاب است. در هر صورت، حتی اگر واژه یا عنوان «منابع معرفت» مبهم باشد، با توضیح مراد خود در اینجا و احیاناً در ضمن مباحث آینده، ابهام یا ابهام‌های آن برطرف می‌شود.

آنچه گذشت شرحی بود درباره جایگاه نوشتار پیش روی در رویکردهای گوناگون معرفت‌شناسی، چگونگی و علت نام‌گذاری آن. اکنون لازم است به

محتوای مباحث نیز نگاهی بیندازیم. نوشتار کنونی، از چهار بخش که مجموعاً مشتمل بر هشت فصل است، تشکیل شده است. بخش اول به حواس ظاهری و باطنی، بخش دوم به شهود یا علم حضوری، بخش سوم به عقل و بخش چهارم به دلیل نقلی یا گواهی از نگاه معرفت‌شناسی اختصاص یافته است.

در فصل نخست، مهم‌ترین مباحث معرفت‌شناختی در حوزه حواس ظاهری را بررسی می‌کنیم؛ تمایز احساس و ادراک حسی؛ شمار حواس ظاهری؛ ویژگی‌های معرفت‌شناختی حواس ظاهری؛ حصولی یا حضوری بودن ادراک حسی؛ مفهوم یا قضیه بودن فراورد، ها و اراکات حواس ظاهری (بنا بر این نگرش که آنها مفید علم حصولی‌اند)؛ نحوه تک‌تنگری مفاهیم حسی؛ امکان شناخت ذاتیات و فصل‌های حقیقی‌اشیای خارج از داه حواس یا عقل یا هیچ‌کدام؛ اعتبار ادراک حسی که خود دو مسئله اساسی را در بر می‌گیرد: اثبات جهان محسوس و خطاپذیری یا خطاناپذیری ادراکات حسی. در این فصل بیشتر مسئله دوم را کانون توجه قرار می‌دهیم و درباره اثبات جهان محسوس در نوشتاری دیگر (دفتر پنجم) به تفصیل بحث می‌کنیم.

سپس در فصل دوم پس از تعریف حواس باطنی و بیان رنگی طبقه‌بندی و انواع آنها، نگاهی گذرا به حس مشترک و خزانه آن، خیال، و تخیل و کارکردهای آنها داریم و ادراک خیالی (تخیل) را از ابعاد و ساحت‌های گوناگون، به‌ویژه از بُعد خطاپذیری و خطاناپذیری، بررسی می‌کنیم. در ادامه به حافظه، قلمرو، کارکردها و ویژگی‌های آن می‌پردازیم و اعتبار آن را ارزیابی می‌کنیم.

در فصل سوم، درباره پیشینه، حقیقت و ملاک تحقق علم حضوری، و در فصل چهارم درباره ویژگی‌ها، اقسام و گستره علم حضوری بحث می‌کنیم و در فصل پنجم، نقدهای محتمل یا متصور که خطاناپذیری شهود یا علوم حضوری را

نقض می‌کنند، شرح می‌دهیم و سپس آنها را ارزیابی می‌کنیم. گفتنی است در میان مباحث طرح‌شده در منابع معرفت، ملاک تحقق علم حضوری و نقض‌ها از دشوارترین و مهم‌ترین مسائلی هستند که کانون توجه قرار گرفته و راه‌حل آن طرح شده است.

در فصل ششم، عقل را از منظر دانش معرفت‌شناسی، به لحاظ اینکه منبع معرفت است، تعریف می‌کنیم. سپس به اقسام آن، اعم از عقل نظری و عملی، پرداخته، سیقت عقل نظری و عملی و نیز ویژگی‌ها یا تمایزهای آنها را برمی‌رسیم و در زوایای بحث به حل این مسئله نیز می‌پردازیم که آیا در معرفت‌شناسی عقل عملی نیز مطابقت نظر ترا می‌گیرد؟

در ادامه این بخش، در فصل هفتم، به مبحث کارکردهای عقل نظری می‌پردازیم و فعالیت آن را در هریک از مباهم و گزاره‌ها و نقشی که در هریک می‌تواند ایفا کند مرور می‌کنیم و در پایان، نقش آن را در قضایای پیشین و نیز نقش این‌گونه قضایا را در معرفت‌های بشری یادآور می‌شویم.

در فصل هشتم، پس از تعریف دلیل نقلی و نقش و اهمیت آن در دانش‌ها و معرفت‌های نقلی، ابتدا یا عدم ابتدای اعتبارش را با استنتاج بررسی می‌کنیم. سپس درباره تمایز آن با مرجعیت و نیز شرایط اعتبار دلیل نقلی تاوش نموده، در ادامه، این مسئله معرفت‌شناختی را که «آیا دلیل نقلی یا گواهی توانا کننده معرفت است یا انتقال‌دهنده آن؟» بحث و داوری کرده، در پایان، اعتبار دلیل نقلی و منشأ اعتبار آن را بررسی می‌کنیم.

در پایان، از استاد فرهیخته، حکیم فرزانه، حضرت آیت‌الله علامه محمدتقی مصباح که مرا با راهنمایی‌ها و دقت نظرهای خود در بخش‌هایی از این نوشتار رهین الطاف خویش ساختند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم. همچنین از برادر

اندیشمندم، جناب استاد عبودیت، که با مطالعه دقیق، نکات ارزشمندی را یادآور شدند و نیز دیگر کسانی که این جانب را در این پژوهش یاری دادند، به ویژه معاونت و مدیریت محترم پژوهش مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* و مسئولان انتشارات آن، تشکر می‌کنم.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

محمد حسین زاده

۱۳۸۶/۱/۹

www.ketab.ir

مقدمه ویرایش دوم

معرفت‌شناسی در گذر تاریخ در میان مباحث بنیادین تفکر بشری همواره مطرح بوده است. با نگاهی هرچند گذرا به روند اندیشه از دیرباز تاکنون، آشکارا می‌توان رویکردهای گوناگونی را در معرفت‌شناسی مشاهده کرد. نگارنده، با توجه به رویکرد متفکران و سلیمانزادگان دیگر اندیشمندان همسو با آنان، طرحی جامع و فراگیر را که اصلی‌ترین مباحث و مسائل بنیادی معرفت‌شناسی در آن می‌گنجد، عرضه، و سپس مجموعه‌ای را به شیوه مسئله‌محور آماده کرده است. این طرح مجموعه‌ای گسترده است که دفترهایی گوناگون دارد، و هر دفتر، یک یا چند مبحث از مباحث اساسی معرفت‌شناسی را دربرمی‌گیرد. کل این مجموعه را «کاوشی در ژرفای معرفت‌شناسی» نام نهاده‌ایم و نوشتار پیش روی را «مباحث معرفت‌شناسی». کتاب معرفت بشری، زیرساخت‌ها، که به بحث درباره علوم حضوری و مفاهیم زیرساخت‌های معرفت بشری اختصاص یافته، دفتر سوم این مجموعه است. دفتر چهارم و پنجم نیز به پژوهش درباره مؤلفه‌های معرفت بشری (تصدیقات) اختصاص یافته است.

از آنجا که ویرایش پیشین مطلوب نبود و افزون بر این، طی چند دوره تدریس در مقطع دکتری و کارشناسی ارشد فلسفه و کلام، نکاتی بر مطالب کتاب

۱. افزون بر دو طرح مزبور، مجموعه جامع و فراگیر دیگری که در آن اصلی‌ترین مباحث و مسائل بنیادین معرفت‌شناسی دینی طرح شده، فراهم آمده است. کتاب معرفت لازم و کافی در دین، دفتر نخست آن مجموعه است و کتاب معرفت بشری، زیرساخت‌ها دفتر دومش، و نیز کتاب نگاهی معرفت‌شناختی به وحی، الهام، تجربه دینی، عرفانی و فطرت دفتر سوم آن مجموعه است.

افزودیم، بر آن شدیم که پیش از ویرایش ادبی، ویرایشی علمی نیز داشته باشیم. امید است که مقبول افتد.

در اینجا، بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که این‌جانب را در تکمیل و اصلاح این نوشتار یاری کردند و نکات ارزشمندی را یادآور شدند، و نیز از جناب آقای علیرضا تاجیک که به دقت و زیبایی آن را پیراستند، و از معاونت و مدیریت محترم پژوهش، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* و همه مسئولان و کارکنان تاریخ، ستون و مرکز انتشارات، صمیمانه تشکر کنم.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

محمد حسین زاده

۱۳۹۳/۳/۲۰